



Gulruh BAQOYEVA,
Alfraganus universiteti magistranti
E-mail: gulibakayeva7@gmail.com

dotsent, PhD A. Jo 'rayev taqrizi asosida

THE HIERARCHY OF BEING IN THE ONTOLOGICAL VIEWS OF PLOTINUS

Annotation

The article examines the views of Plotinus, regarded as the founder of Neoplatonism in antiquity, on the structure of being. In particular, it explores the ontological concepts of "Oneness", "Intellect", and "Soul", analyzing their unique interpretations. The interconnectedness of these categories is demonstrated. Many studies indicate that Plotinus, through his creative work, unveiled the emanation of these foundational principles. This article highlights these aspects within Plotinus ontological views, analyzing these hypostases one by one. The study further investigates the sequence of the hierarchy created by Plotinus.

Key words: Neoplatonism, Oneness, Intellect, Soul, unity and multiplicity, diversity, absolute being.

ИЕРАРХИЯ БЫТИЯ В ОНТОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ ПЛОТИНА

Аннотация

В статье рассматриваются идеи философа Плотина, считающегося основоположником неоплатонизма в античности, об устройстве бытия. В частности, дается своеобразная трактовка таких категорий, как "Единое", "Разум", "Душа", основанная на его онтологических воззрениях. Показана их взаимозависимость. Многие исследования показывают, что Плотин раскрыл в своем творчестве эманацию этих основ. В исследовательской работе, представленной в данной статье, эти ипостаси в онтологических воззрениях Плотина рассматриваются одна за другой. В результате анализа была изучена последовательность этой иерархии.

Ключевые слова: Неоплатонизм, Единое, Разум, Душа, единый и многие, единство и многообразие, абсолютное бытие.

PLOTINNING ONTOLOGIK QARASHLARIDA BORLIQNING IERARXIYASI

Аннотация

Maqolada antik davrdagi neoplatonizm asoschisi sanalgan faylasuf Plotinning borliqning tuzilishi haqidagi tasavvurlari o'rganilgan. Jumladan, ontologik qarashlaridan o'rin olgan "yagonalik", "aql", "ruh" kabi kategoriyalarining o'ziga xos talqini berilgan. Ularning o'zaro bog'liqligi ko'rsatilgan. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Plotin o'zining ijodida ushbu asoslarning emanatsiyasini ochib bergan. Ushbu maqolada ko'rsatilgan tadqiqot ishida esa Plotinning ontologik qarashlaridagi ushbu ipostaslar birma bir ko'rib chiqilgan. Tahlil natijasida uning ushbu tuzgan eyerarxiyasining ketma-ketligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Neoplatonizm, yagonalik, aql, ruh, yagona va ko'p, birlik va xilma-xillik, absolut borliq.

Kirish. Hozirgi information zamonda falsafaning barcha masalalariga qiziqishning imkonini tug'iladi. Shu o'rinda ushbu ilmiy maqola falsafaning eng asosiy va chuqur masalalaridan biriga bag'ishlangan bo'lib, borliqning tuzilishi va uning tashqi ko'rinishlari haqidagi o'ylash jarayonini o'rganadi. Plotin — neoplatonizm maktabining asoschisi, o'zining murakkab va jiddiy ontologik qarashlari bilan tanilgan falsafiy yondashuvlarni yaratgan. Uning borliq haqidagi fikrlari, borliqni yagona birligidan boshlanib, har xil darajadagi mavjudotlarga qadar kengayadi.

Maqolaning maqsadi Plotinning borliqni tasavvur qilish va uning mohiyatini tushunishga qaratilgan ontologik qarashlarini tahlil qilishdir. Plotin borliqni yagona manba — "Yagonalik" deb atagan oliy mavjudotdan boshlaydi. Bu "Yagonalik" barcha borliqning manbai, unda hech qanday farq, tafovut yoki ko'plik mavjud emas. Plotinning fikriga ko'ra, "Yagonalik"ning ichki tabiati ulkan yuksaklikda bo'lib, u o'zidan bir necha darajali borliqni chiqaradi, bu borliq esa o'z navbatida yana past darajalar va mavjudotlar yaratadi. Shunday qilib, borliq "Yagonalik"dan boshlab, ma'lum bir eyerarxiya (tartib) asosida tarqaladi.

Plotinning ontologik qarashlarida borliqlikning eyerarxiyasi juda muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, barcha mavjudotlar bir-biriga bog'liq bo'lib, ular orasida aniq bir qatamlashuv mavjud. Bu qatamlashuvda har bir daraja yuqori darajadagi borliqdan chiqadi va o'z navbatida pastki darajadagi borliqni yaratadi. Eyerarxiya tizimi Plotin tomonidan "emanatsiya" deb ataladigan jarayon orqali amalga oshiriladi. Emanatsiya — bu oliy borliqning pastki borliqlarga tabiat va mavjudlik berish jarayonidir.

Plotinning ontologik tizimida uchta asosiy daraja mavjud: oliy borliq ("Yagonalik"), ma'lum darajada intellektual

mavjudotlar ("Aql" yoki "Nus") va ruhiy borliq ("Ruh" yoki "Qalb"). Birinchi daraja — "Yagonalik" — barcha borliqning asosidir, ikkinchi daraja — "Nus" — aql va tafakkurning ruhi, uchinchi daraja esa — "Ruh" ("Qalb") bo'lib, u o'z ichida hayot va harakatni namoyon qiladi. Bu borliqlar orasidagi bog'liqlik, ularning bir-birini tartibga solishi va bir-biriga ta'sir ko'rsatishi bilan bezatilgan.

Shuningdek, Plotinning borliqni tushunishda eyerarxiya prinsipini qanday amalga oshirganligi, uning boshqa falsafiy tizimlar bilan bog'lanishi, ayniqsa, Platon va Aristotel falsafalari bilan o'xshashliklari va farqlari tahlil qilinadi. Plotin borliqni tushunishda Platonning fikrlarini davom ettirgan bo'lsa-da, uning qarashlarida o'ziga xos yangiliklar va chuqurliklar ham mavjud. Shu tarzda, Plotinning ontologik tizimi nafaqat borliqning tabiati, balki inson ruhining borliq bilan aloqasi haqida ham chuqur ma'lumotlarni beradi.

Ushbu maqola, Plotinning ontologik qarashlarini yoritib, uning borliq haqidagi tafakkurini yanada kengroq tushunishga imkon yaratadi. Borliqning qatamlashuvi va eyerarxiyasi Plotinning falsafasida, shuningdek, inson ruhining yuqori va past darajalaridagi mavjudlik bilan bog'liq masalalarga ham katta ahamiyat beradi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar sharhi. Neoplatonizm falsafasining yirik namoyandasi va asoschisi Plotin ijodi bilan juda ko'plab insonlar qiziqqan. Uning ijodi falsafiy, ijtimoiy, tarixiy adabiyotlarda, jumladan, falsafa tarixida ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan o'ziga xos uslubda, o'z zamonasiga mos ravishda atroflicha tahlil qilib berilgan. Uning davrdoshlari va shogirdlari sanalgan Porfiri [3], Proklardan [4] tashqari boshqa zamonda ijod qilgan mutafakkirlar va tadqiqotchilar ham katta qiziqish bilan uning g'oyalarini tahlil etganlar. Bunga ko'plab

misollarni keltirishimiz va ularning durdona fikrlaridan bugungi kun talabiga to'liq javob bera oladigan yechimlarni ham topishimiz mumkin. Shuningdek, Plotinning ijodini har tomonlama yorituvchi K.Yaspers [6], R.M.Rilke [5], K.Long [7], D.S.Raximjanova [8] va boshqa tadqiqotchilar ishlarini, risolalarini, maqolalarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik kabi ilmiy-falsafiy tamoyillardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, uning xulosalaridan ijtimoiy-falsafiy tafakkurni kengaytirishda, mustaqil fikrni shakllantirishda, falsafa tarixiga, ruhiy tahlilga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirishda foydalanish mumkin.

Tahlil va natijalar. Neoplatonizm – yunon falsafasidagi oqim bo'lib, uning namoyandalari Plotin, Porfiriy, Proklor sanaladi. Neoplatonizm vakillari Plotinning moddiy dunyo g'oyalar dunyosining soyasi ekanligi to'g'risidagi fikrini yana ham diniy shaklda bayon etdilar. Uning asoschisi Plotin bo'lib, u neoplatonizm falsafasining asosiy g'oyalarini ishlab chiqdi. Neoplatonizm keyingi asrlarda xristianlik falsafasiga ham, o'rta asr falsafasiga ham katta ta'sir ko'rsatgan.

Neoplatonizmning asosiy mazmuni, Plotinning uchlik doktrinasini — “Yagonalik”, “Aql” yoki “Nus” va “Ruh” yoki “Qalb”ning dialektikasini ishlab chiqishga bog'liq edi. Ushbu uchlikdagi birinchi ontologik substansiya (ipostas) “Yagonalik”dan bilib bo'lmaydigan bo'lsa ham, “Aql” bilan bog'lanish uchun pifagorchilikdan olingan sonlar haqidagi ta'limot orqali to'ldirildi, bu sonlar “Yagonalik”ni birinchi sifatli bo'linishga olib keladigan tushuncha sifatida qaraldi. Ikkinchi ipostas — “Aql” bo'lib, Plotin tomonidan faqat ayrim ishoralar shaklida ifodalangan, lekin neoplatonchilar uni Aristotelning toza kosmik “Aql” (birinchi harakatlantiruvchi) haqidagi qarashlariga asoslanib rivojlantirdilar. Ushbu “Aql”ning o'zini anglash jarayoni, ya'ni u ham subyekt, ham obyekt sifatida qaraladi (bu “aqlning tafakkuri” deb ataladi) va o'z ichida o'zining “aqliy” qismini o'zida mujassam etadi. “Ruh” haqidagi g'oya esa Plotinning “Timeus” asaridan va Aristotel hamda qadimgi pifagorchilikning ta'siri ostida kosmik sohalar haqidagi ta'limotga aylantirildi. Neoplatonizm davriga kelib bu ta'limot kengroq tushuntirilgan bo'lib, u “jahon ruhining” butun koinotdagi harakatini tasvirlab berdi [2].

Shunday ekan, neoplatonizm — bu idealistik falsafiy tizim bo'lib, u mavjudlikning iyerarxik tuzilishini va uning bosqichlarini quyidagi tartibda shakllantiradi: “Yagonalik”, “Aql”, “Ruh”, “Koinot”, “Modda”. Koinotdagi ichki jismlar haqida ta'limotda neoplatonizm Aristotelning substansiya va sifatlar, eidos (narsalarning shakllari) va entelexiya (narsalarning rivojlanayotgan prinsiplari) haqidagi nazariyalaridan hamda potentsiya va energiya haqidagi tushunchalaridan foydalangan.

Plotin ta'limotining mazmuniy xususiyatini va g'oyaviy chegaralarini aniqlashning ijobiy usuli, Plotinning an'anaviy falsafasini identifikatsiya qilishda yordam beradigan fundamental falsafiy e'tiqodlar guruhini ajratishni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyillar, albatta, ishonchli, ammo mutlaq bo'lmagan mezonlar sifatida xizmat qiladi va ular yordamida qadimgi Plotin yoki post-qadimgi ta'limotlarni platonizmning keng ma'nosida aniqlash mumkin. Ijobiy usulda Plotin avvalo, xususiyatlari jihatidan bir-biridan farq qiladigan, bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan, lekin bir vaqtda o'zaro bog'langan mavjudlik sohalarini borligini o'rgatadi: 1) empirika orqali kuzatiladigan, hissiyotlar bilan bilib bo'ladigan, doimiy ravishda o'zgarib turadigan moddiy dunyo; 2) aql bilan bilib bo'ladigan, sezgilar orqali tushunilmaydigan, abadiy va o'zgarmas ideal dunyo. Ideal va moddiy olamlarning ontologik dualizmini haqiqat sifatida tan olish, Plotinning har doim shu dualizmni tushuntirish yoki yengish yo'llarini qidirishga intilishini anglatadi. Plotinning monistik versiyalarida, moddaning mavjudligi yagona yaxshilikning o'zini cheklashining natijasi sifatida, yagona olamdan farqli bo'lgan ko'p narsalarning mavjudligi uchun zarur bo'lgan shart sifatida tushuntiriladi. Plotinning dualistik versiyalarida esa, modda abadiy va mustaqil, mavjud emaslik, tartibsizlik, o'zgaruvchanlik va yomonlikning zaruriy boshlang'ichi sifatida tushuniladi, bu esa qarama-qarshi yaxshilik boshlang'ichi tomonidan tartibga solinadi va go'zal koinotga aylantiriladi [1].

Plotinning yagona va ko'p, birlik va xilma-xillik o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirish uchun g'oyalar haqidagi ta'limotni qo'llaydi, chunki ideyalar moddiy olam uchun birinchi nusxalar hisoblanadi. Plotinning ontologiyasining muhim xususiyati uning teologiya bilan chambarchas bog'liq ekanidir: Plotinning Yagonalik boshlang'ichi odatda oliy xudoning o'ziga mos keladi yoki unga tenglashtiriladi, bu xudo barcha mavjudotlarning aqlli, faol va yaratuvchi sababi sifatida ko'riladi. Plotin ta'limotida inson ruhi uning oliy aqliy qismining abadiy ekanligi hisoblanadi; ko'pincha ruhning turli tana va jismlarga ko'chishi va axloqiy erkin tanlovga asoslangan. Plotinning ilgari mavjud bo'lgan an'anaviy ta'limotlarini va umuman qadimgi falsafani yangi, original falsafiy tizimda qayta ko'rib chiqish jarayonida Plotin borliqni tushuntirishning o'ziga xos qirrasini ko'rsatgan.

Plotinning fikriga ko'ra, olamda sodir bo'ladigan barcha o'zgarishlar, o'ta sezgir, o'ta g'ayritabiiy, aqldan tashqarida turuvchi, anglab bo'lmaz prinsip asosida ro'y beradi. Butun borliqning turli-tuman shakllari o'sha aqlga sig'maydigan prinsip bilan bog'liq. Xuddi shu prinsip — absolut borliqdir. Absolyut borliqning sirini esa, hech kim, hech qachon bila olmaydi. Chunki u bilib bo'lmaz borliq — Yagonalikdir. Uning izmidan tashqarida turgan hech narsa yo'q. Uning o'ziga o'xshash narsaning o'zi yo'q. Insonning yashashdan maqsadi o'sha qalbi, vujudi “Yagonalik” tomon siljib borishidir. Bunday olijanob maqsadga nafsni tiyish, jismoniy ishtiyoqlarni chegaralash vositasi bilan erishiladi. O'sha “Yagonalik”ka bir necha pog'onalar (ierarxiya), zinapoyalar orqali chiqib boriladi.

Chunki, “Yagonalik” koinotning eng yuqori qavatida yuksalib turadi. Xuddi shuning uchun ham, “Yagonalik”ka yetishga intilish, insoniyatning maqsadi bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi Plotin.

Shunday qilib, neoplatonizm ta'limotiga ko'ra Yagonalik koinotdan ustun turuvchidir. Olamda, xatto insonning ongi va faoliyatida bo'ladigan barcha o'zgarishlar (u taraqqiyot yoki rivojlanish, inqiroz yoki tanazzul tomon bo'ladimi, bundan qat'i nazar) Yagonalikning xohish-irodasi bilan sodir bo'ladi. Butun olamga ham, odamning ongi va faoliyatiga ham yagonalik hukmronlik qiladi.

Qadimgi davrning oxirlarida neoplatonizm xristianlik, keyin esa musulmonlik va yahudiyluk monoteizmi bilan murakkab o'zaro ta'sirga kirishgan. Neoplatonizm arab falsafasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan (al-Kindiy, al-Farobiy, Ibn Sino).

Neoplatonizmning boshqa platonchilik shakllaridan ajratib turuvchi asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1.Yagonalik, ya'ni umumiy boshlang'ichni tan olish: neoplatonizm bu boshlang'ich, mavjudlik va bilimdan ustun bo'lgan, butunlay transsendent deb tan olinadi. Bu boshlang'ich yaxlitlik va yaxshilik bilan uyg'unlashtiriladi.

2.Yagonalik va Aqlning o'zaro farqini ajratish: neoplatonizm Yagonalik va Aql o'rtasida qat'iy farq qo'yiladi, bu esa ushbu ikki prinsipning o'zaro bog'lanishini aniq belgilaydi.

3.Uchta muhim ilohiy ipostasining ajratilishi: neoplatonizm uchta o'zaro bog'liq ilohiy ipostasiya — Yagonalik, Aql va Ruh. Bular o'zaro bog'langan va bir-birini izchil ravishda boshlovchi asosiy prinsiplar sifatida ko'riladi.

4.Ko'p darajali, sezgir bo'lmagan realni tashkil etish ta'limoti: neoplatonizm sezgir bo'lmagan olamning ko'p bosqichlarda tashkil etilishi batafsil o'rganiladi. Bularning har biri Yagonalikdan boshlangan “emanatsiya” jarayoni orqali shakllanadi, ya'ni mavjudlik har bir bosqichda yuqoridan pastga qarab chiqa boshlaydi [6].

Xulosa va takliflar. Plotinning ontologik qarashlari, uning falsafasining markaziy nuqtalaridan biri bo'lib, borliqning tuzilishi va uning ierarxiyasini tushunishga katta hissa qo'shadi. Plotin, borliqni “Yagonalik”dan emanatsiya qilgan quyi darajalarga ajratib, har bir daraja o'rtasida chuqur bog'liqlik va o'zaro bog'lanishni ta'kidlagan. Ushbu tizimda, eng yuqori darajadagi “Yagonalik” butun borliqning manbai bo'lib, undan pastga tomon, ruh, aql va moddiy dunyo kabi ierarxik qatlamlar hosil bo'ladi.

Plotinning bu tasavvurlari faqatgina metafizik nuqta nazardan emas, balki axloqiy va diniy jihatlardan ham juda

muhimdir. Uning borliqning yuqori va pastki qatlamlarini tasvirlash usuli, insonni eng oliy maqsad — “Yagonalik”ka yaqinlashishga, uni anglashga chaqiradi. Shuningdek, Plotinning ierarxik borliq tizimi, inson ruhining o'zini anglash va ruhiy poklanish jarayonlarini izohlaydi.

Shu tariqa, Plotinning ontologik qarashlari faqatgina o'sha davr falsafasiga emas, balki zamonaviy ontologiya va metafizikaga ham ta'sir ko'rsatgan. Uning o'ylari, insonning borliqdagi o'rni tushunishga, uning ruhiy va ma'naviy jihatdan o'sishiga katta hissa qo'shmoqda. Bu falsafaning bugungi kundagi

dolzarbligi, uning har bir borliq qatlamining bir-biriga bo'lgan ta'sirini tushunishga, shuningdek, insonning hayotdagi maqsadini aniqlashga qaratilgan.

Plotinning borliqning ierarxiyasiga oid qarashlari, falsafaning chuqur va murakkab masalalarini o'rganishga, uning ta'limotlarini yanada kengroq tahlil qilishga undaydi. Unga bo'lgan qiziqish, faqat falsafiy bilimlarni boyitibgina qolmay, insonning ongini, ruhini va dunyoqarashini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Лосев А. Ф. История античной философии (в нескольких томах). — М.: Издательство “Мысль”, 1951-1971.
2. Лосев А. Ф. Плотин. — М.: Издательство “Мысль”, 1963.
3. Порфирий. Жизнь Плотина (или Жизнь и учение Плотина). Перевод и комментарии. — М.: Мысль, 1971.
4. Прокл. Комментарий на Плотина. — М.: Наука, 1983.
5. Рильке Р.М. Тетради подлинных переживаний. — М.: Художественная литература, 1997.
6. Ясперс К. Неоплатонизм. — М.: Прогресс, 1971.
7. Long K. Plotinus on the Soul and the One. — Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
8. Raximjanova D. Erkinlik masalasining yunon mumtoz falsafasi va neoplatonizmida yechimi. Monografiya. — Toshkent: Dimal, 2025. — 142 b.